

MU'ALLAKA ŞAIRLERİNİN ŞİİRİNDE AT TASVİRİ

Nurettin CEVİZ (*)

ÖZET

Diğer bazı medeniyetlerin mensupları gibi Araplar da at konusunda savaş ve barış halleri için ayrı ayrı uzun tecrübelerle sahiptir. Bu durumun tespitinin, Arap toplumunda yazının hayata geçtiği hicri I. asırdan itibaren kayda geçirilmiş olduğunu görüyoruz. Yazının henüz kullanılmadığı dönemin edebi ürünleri olan mu'allakalarda da at, kasidenin vazgeçilmez bölümlerinden olan tasvir kısmında kendisine sağlam bir yer bulmuştur. Bu çalışmada örnek olarak verilen mu'allakalarda, Câhiliyye dönemi Araplarının hayatında zor çöl şartlarına dayanıklılığıyla bilinen "Sefnetu's-Sahrâ" (çöl gemisi) adı verilen deveden sonra atın da sosyal ve günlük hayattaki öneminin edebiyata yansımaları açıkça görülmektedir.

I- Giriş

Araplar diğer medeniyetlerde olduğu gibi atı hem av esnasında, hem zevk için, hem kaçarken, hem kovalarken ve hem de binek olarak kullanmış; uzun tecrübelerin sonunda savaş esnasında atın deveden daha elverişli olduğunu öğrenmiştir. Savaşa giderken deveye biner, düşmana iyice yaklaşınca deveden inip ata binerlerdi; rahat etsin ve yorulmasın diye atı yedeklerinde götürürlerdi. Bu sebeple atın, Arapların hem düşünce hem de sosyal hayatlarında önemli bir rolü ve etkisi olmuştur. Öyle ki Dâhis ve Gabrâ gibi bazı harpler at yüzünden çıkmıştır.

Araplar henüz tamamen yerleşik hayata geçmemişken Farsların da yaşadığı Bahreyn'e İslâmiyetin girişinden hemen önceki dönemde Araplar arasında Yahûdîlik, Hıristyanlık ve Mecûsîlik dinlerinin hepsi de yaşanmaktaydı. Zaten 'Abdu'l-Kays, Bekr b. Vâ'il ve Temîm kabileleri, soyu Bahreyn'e dayanan kabilelerdi. İşte İslâmiyetin Bahreyn'e girişinden önceki dönemde yaşayan Araplardan olan ve buldukları köye nisbeten adlandırılan el-Esbeziyyûn adlı kabilenin mensupları ata tapardı¹.

*) Okutman, Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Bölümü, Arap Dili Eğitimi Anabilim Dalı.

1) el-Belâzûrî (İmam, Ebu'l-Hasan), *Futûhu'l-Buldân*, nşr. Rıdvân Muhammed Rıdvân, Mısır, 1932 s. 89; Ahmed Muhammed el-Hûfî, *el-Hayâtu'l-'Arabîyyetu min'eş-Şi'ri'l-Câhilî*, Beyrut, 1972, s. 481.

Ayrıca şu noktaları burada ifade etmek, Arapların ata verdikleri önemi ortaya koymada önemli olacaktır. Araplar sadece şu üç şey için birbirlerini kutlarlardı:

1. Birinin erkek çocuğu olunca onu “ **لَيْهَيْتِكَ الْفَارِسُ** ”, “Binicin kutlu olsun!” diye,

2. Bir topluluktan bir şair çıktığında onu “ **لَيْهَيْتِكَ مِنْ يَدِّبٍ عَنْ عَرْضِكَ** ”, “Namusunu koruyacak olan kutlu olsun!” diye.

3. Birinin tayı olduğunda da onu “ **لَيْهَيْتِكَ مَا تَطَّلِبُ بِهِ النَّارَ** ”, “(Üzerine binip) öç alacağın kutlu olsun!” diyerek tebrik ederlerdi².

Bir hadis-i şeriften mülhem olarak Ebû ‘Ubeyde’nin (ö. h. 208) anlattığına göre atlar da dua etmektedir:

Mısır’ın fethinden sonra her kavmin atlarının toplandığı yerler vardı. Mu’âviye bir gün Ebû Zer’in yanına geldi ve atını göstererek “Bu at nedir?” diye sordu. Ebû Zer cevaben “O benimdir ve duası kabul edilen bir attır.” Dedi. Mu’âviye “At dua eder mi ki kabul edilsin?” deyince “Evet, at her gece Rabbine dua eder ve der ki: Ey Allahım! Sen beni Hz. Adem’e hizmetkâr ettin ve rızkımı onun eliyle verdin. Allahım! Beni onun çocuklarına ve ailesine sevimli kıl. Bu duayı edenlerden makbul olanları ve olmayanları vardır. Benim atım, duası makbul olanlardandır.” der³.

II. Câhiliye Dönemi Şiirinde Tasvir:

Câhiliye şairleri, yaşadıkları sade hayatın tabîî bir sonucu olarak şiirlerinde duygusal tasvire yer vermemişlerdir. Çünkü bu, zihindeki olguları ve anlamları soyutlamayı, değiştirmeyi ve eşyanın ötesini araştırmayı gerektirir. Bu bakımdan Câhiliye şiirinde teşbihler daha ağır basmakta ve bazen neredeyse diğer ifade üsluplarına hiç başvurulmadan yalnızca teşbihlerle yetinilmektedir. Yani Câhiliye şairi, bahçeyi tasvir etmek istediğinde, onu olduğu gibi aktarmaya ve kopye etmeye çalışmaktadır. Böylece şiirleri de onların yaşadığı çevreden dikkatle ve ustalıkla aktarılmış tabloları andırmaktadır. Denilebilir ki neredeyse bu çevrenin dışında hiçbir şeyin tasvirini yapmıyorlar ve yaptıkları tasvirlerin de yapay olmamasına özen gösteriyorlardı. Oldukça sade şiirlerinde kendi saf duygularından ve efsanevî hayallerinden kaynaklanan ince tasvirlerin yapıldığı görülür. Bu tasvirlerinde şairler, tıpkı bir bilim adamı gibi, görüntülerin karşısında durup onların özelliklerini ve niteliklerini doğal görünümüne uygun bir biçimde tasvir etmişlerdir.

Câhiliye dönemine ait tasvir şiirleri, adeta harflerle ve kelimelerle yapılan bir tasvir değil de gerçek hayatta izlenen bir film gibi, bu dönem insanların yaşadığı hayatın bütün özelliklerini son derece açık ve net olarak yansıtmaktadır⁴.

2) *el-'Umde fi Mehâsini's-Şi'ri ve Âdâbihi ve Nakdihi*, nşr. M. Muhammed, Abdulhamid, Beyrut, 1972, I, s. 65; Mahmûd Hasan Ebû Nâcî, *Şu'arâ'u'l-'Arab el-Fursân fi'l-Câhiliyyeti ve'l-İslâm*, Dımaşk, 1984, s. 28.

3) Ebû ‘Ubeyde Ma‘mar b. el-Musennâ et-Teymî, *Kitâbu'l-Hayl*, Haydarabad, 1358, s. 8.

4) Yanık, Nevzat Hafız, *Arap Şiirinde Tasvir*, Erzurum 1995, s. 19.

Tasviri meydana getirirken en önemli araç olarak kendi maddî tabiatlarına, zihinsel seviyelerine ve soyutlama konusundaki geri kalmışlıklarına daha uygun olan “teşbih”e başvurumaktadırlar.

III. Tasvirin Kasidedeki Yeri:

Câhiliye kasidesinde ilk göze çarpan özelliklerden biri de belli bir konu bütünlüğünün olmamasıdır. Kaside şairin sunmuş olduğu, vezin ve kafiyeden başka ortak bir bağ olmayan anılar mecmuası görünümündedir. Eleştirmenler, bu durumu *istitrâd*, yani bir konudan diğerine atlama sözcüğü ile açıklamışlar ve bunun Câhiliye dönemi kasidesinin esası olduğunu söylemişlerdir⁵. Şevki Dayf⁶’a göre şair, bulunduğu çevrede hızlı bir şekilde yer değiştirmekte olduğundan, onun bu durumu kasidesine de yansımış ve böylece kasidedeki konular da adeta şairin uçsuz bucaksız çöllerde dolaşmasına benzer şekilde düzensiz ve birbiriyle içiçe işlenmiştir⁶.

Câhiliye şiirinde tasvir mutlaka belli bir yer işgal etmekle birlikte, başlıbaşına tasvir şiirleri yoktu. Özellikle göçebe hayatında önemli bir yeri olan deve ve at gibi hayvanlarla diğer çöl hayvanları ve çöl, yıldız yağmur gibi durgun tabiat manzaralarının tasvirinin yer aldığı bölüm, genellikle şairin göç etmiş sevgilisine olan aşkını ve bu yüzden çektiği acıları anlattığı, nesip, teşbih veya gazel adı verilen geniş bölümden sonra yer alırdı.

Şair tasvir bölümüne, çöldeki yolculuğunu tasvirle başlar, atını veya devesini tasvir ederek devam ederdi. Deveyi tasvir ediyorsa daha sonra onun deve kuşu, yaban öküzü, yaban eşiği gibi hayvanlara benzetilmesi yer alırdı. Bazı Câhiliye şairleri de devenin yerine atın tasvirini yapar, onu pençesi ve uzun tırnakları ile meşhur olan yırtıcı hayvanlarla ve diğer çöl hayvanlarına benzetirlerdi. Örneğin; İmru’ul-Kays (ö. m. 530?)⁷, muallakasında avlanmak için bindiği atını çok güzel bir şekilde tasvir etmekte ve ileride de üzerinde durulacağı gibi onu çeşitli yönleriyle değişik hayvan ve eşyalara benzetmektedir.

“Atım, iki ceylan böğrüne, iki devekuşu bacağına, kurdun ani manevrasına ve tilkinin atıla atıla koşmasına sahiptir.”

Diğer yandan bir kasidenin bu konuların hepsini içermesi zorunlu olmadığı gibi, bu geleneksel sıra ile işlenmesi de zorunlu değildi. Bazen devesinin veya atının tasvirini sonra bırakan şairler de olurdu. Örneğin; Bişr b. Ebî Hâzım (ö. m. 590), bir kasidesine ne-

5) Muhammed ‘Usmân ‘Alî, *Fî Edebi mâ kabl’el-İslâm*, Trablus, 1994, s. 128.

6) Şevkî Dayf, *el-‘Asr’ul-Câhilî*, Kâhire, 1977, s. 214.

7) İmru’ul-Kays b. Hucr b. ‘Amr b. el-Kindî hk. geniş bilgi ve bibl. için bkz. Ebu’l-Ferec el-İsfa’hânî, *el-‘Agânî*, II, nşr. eş-Şenkîti, Mısır, tsz., s. 57; İbn Kuteybe (Ebû Muhammed Abdillâh Muslim), *eş-Şi’r ve’ş-Şu’arâ*, Beyrut, 1985, s. 49; el-Cumahî (Muhammed b. Sellâm), *Tabakâtu Fuhûli’ş-Şu’arâ*, nşr. Mahmûd Muhammed Şakir, Kâhire, 1974, I, s. 51; Clement Huart, “İmru’ülkays”, *IA*, V, 987; Ziriklî, Hayreddîn, *el-‘A’lâm*, II, 9. baskı, Beyrut, 1990, s. 11; Brockelman, Carl, *GAL*, I, Arapçaya çeviren: Heyet, Kahire, 1993, s. 155; Hannâ el-Fâhûrî, *el-Mücez fi’l-‘Edebi’l-‘Arabî ve Târîhîh*, I, Beyrut 1991, s. 177; Savran, Ahmet, “İmruülkays b. Hucr”, *TDVİA*, XXII, İstanbul, 1988-2001 (Devam ediyor), 237-238.

sib ile başlamış, 22 beyitten sonra kabilesiyle ve diğer kabilelere karşı verdiği şanlı mücadeleye ile övüldüğü kasidenin ana konusunu teşkil eden 23 beyitlik övünme bölümünün ardından kasidesini, atını tasvir ettiği 23 beyitlik bir tasvir bölümüyle bitirmiştir.

IV. Câhiliye Şiirinde Tasvirin Konuları:

Bu dönemde yaşayan şairler, neredeyse tasvir etmedik bir canlı veya bir manzara bırakmamışlardır. Onların şiirlerinde deve, at, yaban eşiği, yaban öküzü, kurt, kartal, doğan, bağırtaç kuşu ve diğer birçok kuş türü ile yılanlar ve bunlardan başka birçok canlıların tasviri yapılmıştır. Canlıların yanı sıra tabiatı da ihmal etmemişler, şiirlerinde tabiata, özellikle terk edilen diyarın kalıntıları (atfâl), çöl, gece, yağmur, bulut şimşek, yıldız ve bahçeler gibi, yaşantıları ile doğrudan ilişkisi bulunan konulara şiirlerinde bir hayli yer vermişlerdir.

V. Câhiliye Şiirinde Hayvan Tasvirleri:

Câhiliye dönemi insanları için hayvanlar genel olarak seyahatte yoldaş, tabiat faktörleri karşısındaki mücadelesinde de bir yardımcı idi. Bu bakımdan hayvanların yapıları ve özellikleri hakkında geniş bir bilgiye sahip olan şairler, onları şiirlerinde dış görünüş itibarıyla ve âdeta bir bilim adamı dikkatiyle tasvir etmişlerdir. Bu tasvir de, diğer tasvirlerde olduğu gibi, tamamen dış görüntüye hakim olacak ve ona gözlem olayından sonra yepyeni bir şekil verecek yaratıcı bir hayale muhtaçtır. Ancak ilerleyen sayfalarda da görüleceği gibi, Câhiliye şairlerine ait hayvan tasvirlerinde hayale neredeyse hiç yer verilmemiştir. Diğer bir deyişle hayal, dış manzaraya bağlı, onunla kayıtlıdır, onunla ilerler, onun etrafında seyrederek ve onu aşamaz⁸.

İşte bu hayvan tasvirlerinin en önemlileri ve içlerinde en çok yer tutanı, Câhiliye hayatının ayrılmaz bir parçası, göçebe insanların yaşamında ve hayatta kalma mücadelesinde bağımlı oldukları deve ve at tasvirleridir. At ve deve tasvirlerinin yanında, çoğunlukla şairin kendi at ve devesini tasvir ederken, onun çevikliğini ve süratini benzettiği yaban öküzü, yaban ineği, yaban eşiği gibi hayvanların ve bunların av köpekleriyle mücadelelerinin tasvirleri de yapılmıştır. Kartal, doğan, devekuşu ve diğer bazı çöl hayvanlarına ait tasvirlere de bir hayli önem verildiği görülmektedir. Esasen Câhiliye şairleri, büyük küçük demeden görme imkanı buldukları birçok hayvanın tasvirini yapmışlardır.

VI. Terk Edilen Diyarların Tasviri ve At Motifi:

Câhiliye dönemi şairlerinin kasidelerinde konular farklı olmakla beraber, genellikle bir takım konulara diğerlerine göre daha çok ağırlık verdikleri hissedilir. İşte bunların en önemlisi “ **الأبدا** ” yani terk edilen diyarın kalıntılarıdır. Bu konuya çokça eğilmelerini sağlayan unsur, terk edilen diyarların şairlerin duyguları ile doğrudan ilişki-

8) *Arap Şiirinde Tasvir*, s. 34.

li olması ve ruhlarında şiir söyleme duygusunu canlandıran anılar içeriyor olmasıdır. Câhiliye şairlerinin ele aldıkları diğer konularla karşılaştırıldığında terk edilen diyarların, onların duygulu bir şekilde coşku ile ele aldıkları yegane konu olduğunu görürüz. Terk edilen diyar; özlemi ve kederi temsil etmektedir.

Terk edilen diyarın tasvirinin hareket noktası duygusal olmakla birlikte Câhiliye şairinin elinde hemen dış tasvire dönüşmektedir. Bu bölümde şair önce terk edilen diyarın adını vererek onu tayin eder; hemen ardından oradaki izlerin tasvirine geçer. Bu izleri oluşturan motifler genelde şunlardır: Çadırın etrafındaki ark, kazanların üzerine konduğu taşlar, çadırlar. Yine de bu motiflerin içinde hayvan izlerinin önemli bir ağırlığı bulunmaktadır. İmrü'l-Kays, Zuheyr, Lebîd, Beşâme b. Gadîr hayvan izlerinden bahisle izleri anarken Hâris b. el- Hillize de terk edilen diyarlardaki at izleri ile kasidesine başlamaktadır.

VII. Övünme Bölümü ve At Motifi:

Genel olarak kasidelerdeki tasvirler tasvir için yapılmamıştır. Tasvirde kullanılan motifler çoğu zaman övünmek için bir araç olarak da kullanılmıştır ve bu anlayış Câhiliye şiirinin tümüne hakimdir. Sözelimi çöl tasvirini ele alacak olursak, kendi tabii çevresi olarak çölde dolaşan şair geçimini oradan sağlar ve yaşam kavgasını orada verir. Çölün, özellikle de korkunç ve ıssız olan bölgelerinin geçilmesinin ne kadar zor olduğu bilinen bir gerçektir. Bu bakımdan çölün aşılması bir tür kahramanlık sayılırdı. Böylece çok sayıda şair çölü, sadece tasvir için değil, bir övünme aracı olarak tasvir etmişlerdir. Benzer şekilde şair -ilerde ele aldıkça göreceğimiz gibi- atını tasvir ederken sadece onun fiziksel tasvirini amaç edinmez de bütün üstün vasıfları ve güzellikleri onda toplar ve onun bütün atlardan üstün olduğunu söyler.

Devesi, sevgilisi ve şarabı hakkında da durum aynıdır. Şair onların üstünlükleri ve olgunlukları konusunda ustalığını ve sanatını sergilemeye çalışır. Bu tabloların sergilenmesi sırasında övünmeyi de ihmal etmez.

VIII. Mu'allakalarda At Tasviri

1. İmrü'ul-Kays

Prens şair lâkâplarından biridir. Lebîd'in "En güzel şiir söyleyen Zu'l-Kurûh'tur." sözünden anlaşılacağı üzere Zu'l-Kurûh ise onun bir başka lâkâbıdır.

İmrü'ul-Kays meşhur mu'allakasının tasvir bölümünde atından uzun uzun bahseder. Esasen edebiyat tenkitçilerinin müttefik oldukları nokta şudur: Atı av esnasında en iyi tasvir eden İmrü'ul-Kays ve savaşta en iyi tasvir eden ise el-Muzerrid b. Dirâr ez-Zubyânî (ö.m. 650)'dir⁹. Atını çok detaylı bir şekilde tasvir eden İmrü'ul-Kays'ın muallakasın-

9) 'Ali el-Cundî, *Fî Târîhi'l-Edebi'l-Câhiliî*, Kahire, 1984, s. 335; Sâmi ed-Dehân, *el-Vasf*, Kahire, tsz., s.17 vd.

da bu bölüm önemli bir yer tutar. Bu durumu göz önüne alarak burada İmrü'ul-Kays'ın atını tasvir ettiği beyitlerinin bir kısmını şu şekilde sıralayabiliriz: (Tavil)

بِمُجَرِّدِ قَيْدِ الْأَوَائِدِ هَيْكَلِ
 كَجُلْمُودِ صَخْرٍ حَطَّهَا السَّيْلُ مِنْ عِلِ
 كَمَا زَلَّتْ الصَّقْرَاءُ بِالْمُنْتَزَلِ
 إِذَا جَاشَ فِيهِ حَمِيَّةُ عَلِيٍّ مِرْجَلِ
 أَثْرَنَ الْعُبَارِ بِالْكَدِيدِ الْمُرْكَلِ
 وَيُلَوِّي بِأَثْوَابِ الْعَنِيْفِ الْمُنْقَلِ
 تَقْلِبُ كَقَيْتِهِ بِخِيْطِ مُوَصَّلِ
 وَإِرْخَاءِ سِرْحَانِ، وَتَقْرِيْبِ تَنْقَلِ
 بِضَافِ قُوَيْقِ الْأَرْضِ، لَيْسَ بِأَعْزَلِ
 مَدَاكِ عَرُوسِ، أَوْ صَلَايَةِ حَنْظَلِ
 عَذَارَى دُوَارِ، فِي مُلَاءِ مُزَيَّلِ
 بِحَيْدِ مُعَمِّ فِي الْعَشِيرَةِ، مُخَوْلِ
 جَوَاحِرْهَا، فِي صَرَّةٍ، لَمْ تَزَيَّلِ
 دِرَاكَا، وَلَمْ يُنْضَخْ بِمَاءِ، فَيُغَسَّلِ
 صَقِيْفَ شِوَاءِ، أَوْ قَدِيرِ مُعْجَلِ
 مَتَى مَا تَرَقَّ الْعَيْنُ فِيهِ تَسْهَلِ
 عُصَارُهُ حَنَاءِ، بِشَيْبِ مُرْجَلِ
 وَبَاتَ بَعِيْتِي قَائِمًا، غَيْرَ مُرْسَلِ

وَقَدْ أَغْنَدِي وَالطَّيْرَ فِي وَكَنَاتِهَا
 مِغْرَ مِقْرٍ مُقْبِلٍ مُنْبِرٍ مَعَا
 كُمَيْتِ يَزْلُ اللَّبْدُ عَنْ حَالِ مَتِيهِ
 عَلَى الْعَقَبِ جِيَّاشَ كَأَنْ إِهْتِزَامَهُ
 مِسَّحَ إِذَا مَا السَّابِحَاتُ عَلَى الْوَتَى
 يَزْلُ الْعُلَامُ الْخِفُّ عَنْ صَهْوَاتِهِ
 نَرِيرِ، كَخُرُوفِ الْوَلِيدِ، أَمْرَهُ
 لَهُ أَيُّطْلَا ظَنِّي، وَمَسَاقَا نَعَامَةٍ
 ضَلِيْعٌ، إِذَا اسْتَدْبِرْتَهُ سَدَّ فَرْجَهُ
 كَأَنْ سَرَاتُهُ، لَدَى الْبَيْتِ قَائِمًا
 فَعَنْ لَنَا سِيرْبًا، كَأَنْ نِعَاجَهُ
 فَأَنْبِرْنَ كَالْحِزْعِ الْمُفْصَلِ بَيْنَهُ
 فَالْحَقْنَا بِالْهَادِيَاتِ وَدَوْنَهُ
 فَعَادَى عِدَاءَ بَيْنِ نُوْرٍ وَنَعْجَةٍ
 فَظَلَّ طُهَاهُ الْحَيُّ مِنْ بَيْنِ مُنْضِجِ
 وَرُحْنَا، وَرَاحَ الطَّرْفُ يَقْصُرُ دَوْنَهُ
 كَأَنْ دِمَاءَ الْهَادِيَاتِ بَنَخْرِهِ
 وَبَاتَ عَلَيْهِ سَرْجَةٌ وَمِجَامُةُ

“Kuşlar henüz yuvalarında iken kısa tüylü, vahşi hayvanlara aman vermeyip oldukları yere mihlayan heykel gibi iri atımla ava çıkarım.”

“Anında hücum eden, geri çekilen, ileri geri manevra yapabilen, selin yüksekte yuvarlandığı sert bir kaya gibi süratli ve sağlam atımla.”

“Etinin dolgunluğu sebebiyle sırtındaki keçeyi, pürüzsüz sert kayanın yağmuru kaydıracağı gibi kaydıran doru atımla.”

“İnce belli olmasına rağmen enerjik olan, göğsünün hurultısı ve ki şneme sesi kaynayan bir tencerenin fokurtusunu andıran atımla.”

“Yüzer gibi koşan atlar yorulup katı yerlerden toz kaldırmaya başladıklarında yeniden yeniye su gibi akan atımla.”

“Hafif çocuğu sırtından kaydıran, ağır gövdelinin de elbisesini uçuran atımla.”

“Çocuğun uzun ve sağlam bir ipe geçirip süratle döndürdüğü fııldak misali sürekli hızlı koşan atımla.”

“Onun ceylan böğrü gibi iki böğrü ve devekuşu bacağı gibi iki bacağı vardır. Kurdun birdenbire koşması gibi koşması ve tilki yavrusu gibi ön ve ard ayaklarını çift çift atması vardır.”

“Arkasından baktığında iki ard ayaklarının arasını; yere degecek kadar yakın olan düzgün ve gür kuyruğu ile örter.”

“Ayakta dururken sırtı, üzerinde güzel kokulu nesnelere dövülen veya ebucehil karpuz çekirdeğı kırılan düz ve sert taşa benzer.”

“(Derken) karşımıza birden dişileri, uzun etekleriyle Devar adlı putun etrafında dolaşan kızları andıran bir yaban sığırı sürüsü çıktı.”

“Onlar aşiret içinde soylu ve hatırı sayılan amcaları ve dayıları olan tazecik bir kızın boynundaki çeşitli taşlardan bir gerdanlığın kopup dağıldığı gibi dönüp kaçıştılar.”

“Atım dağılan bu yabani öküzlerin en öndekilerine bizi yetiştirdi. Onların geri kalanları ise onun önünden kaçamayacaklarını bildiklerinden dertop olup kalmışlardı.”

“Vücudunu ıslatacak kadar terlemeden, sürünün erkeklerine ve dişilerine bir koşuda yetişti.”

“Onların etlerini pişirenlerden kimi sıra sıra taşlara dizilmiş kebapları, kimi de acele ile tencerelere konmuş etleri pişirmekle meşgul olmaya başladılar.”

“Bu ata bakmaya doyamaz hale geldik; Göz onun üst kısımlarını inceledikçe aşağısını da incelemekten kendini alamıyordu.”

“Av hayvanlarının onun göğsüne bulaşmış al kanları yaşlı bir adamın taranmış sakalındaki kına kalıntılarını andırıyordu.”

“Eğeri ve gemi üzerinde olduğu halde gözüüm önünde meraya bırakılmaksızın ayakta geceledi”¹⁰.

İmru’ul-Kays’ın

مگر مقل مؤبّر معا كجمود صخر حطّها السيل من عل

“Anında hücum eden, geri çekilen, ileri geri manevra yapabilen, selin yüksekten yuvarladığı sert bir kaya gibi süratli ve sağlam atımla.”

beytine el-Hemezânî’nin makâmelerinden “Irak Makâmesi”nde rastlıyoruz¹¹. Edebî eleştiriyi konu alan az sayıdaki makâmeden biri olan Irak Makâmesinde el-Hemezânî, kahramanı Ebu’l-Feth’in diliyle şiir ve şairler hakkındaki düşüncelerini belirtirken aynı zamanda kelime oyunları ve şiir bilmeceleleri kullanarak başka yazarlardan yaptığı alıntılarla eserinin didaktik yönünü oluşturmaktadır.

İşte sözkonusu makâmede muhtelif şairlerin belli özellikler taşıyan beyitlerine yer verilirken İmru’l-Kays’ın bu beytinin de” başlangıcı memnun eden, sonu da üzen beyit” olarak nitelendirildiği görülür:

“Beytin ikinci yarısı, birinci yarısında vasfı yapılan atın, kontrol altında tutulamayan bir at olduğunu bildiriyor. Çünkü sel suyunun yüksekten fırlattığı büyük bir kaya kontrol edilemez. Dolayısıyla birinci yarıda anlatılan atın özellikleri sevindirici, ancak ikinci yarıda belirtilen özellik de hoş olmayan bir özelliktir”¹².

İmru’l-Kays ile ‘Alkame’tu’l-Fahl (ö. m. 603)¹³ arasında “Ben senden daha büyük şairim.” şeklinde başlayan bir tartışma sonucunda, değerlendirilmek üzere şairlerin ortaya koydukları kasideleri atları ile ilgiliydi.

eş-Şi’r ve’ş-Şu’arâ’da Câhiliye döneminden bize ulaşan en eski edebî tenkit örneği olarak anlatılan olay şöyle geçmiştir¹⁴: İmru’ul-Kays ile ‘Alkame’tu’l-Fahl şiirde aynı kafiye ile atlarını tasvir ederek yarışır. Hangisinin daha iyi şair olduğunu tespit etmek için giriştikleri bu yarışmanın hakemi olarak ta İmru’ul-Kays’ın karısı Ummu Cundeb’i

10) İmru’ul -Kays, *Şerhu Dîvânî İmri’l-Kays*, Hasan es-Sendûbî, Kahire, tsz., s. 153 vd.; Ayrıca bkz. ez-Zevzevni (Ebû ‘Abdillâh el-Huseyn b. Ahmed b. el-Huseyn), *Şerhu’l- Muallakâti’s-Seb’*, Kâhire, 1987, s. 106 vd.

11) el-Hemezânî (Ebû’l-Fadl Ahmed b. el-Huseyn Bedî’uzzamân), *Şerh-u Makamât-ı Bedî’uzzamân el-Hemezânî*, nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Beyrut, 1979, s. 186 vd.

12) Er, Rahmi, *Bedî’uzzamân el-Hemezânî ve Makâmeleri*, İstanbul, 1994, s.108.

13) Asıl adı ‘Alkame b. ‘Abede b. en-Nu’mân b. Nâşire b. Kays b. ‘Ubeyd b. Mâlik’tir. ‘Alkame’tu’l-Fahl hk. geniş bilgi ve bibl. için bkz. *el-Ağânî*, VII, s. 121 ve XIV, s. 2; *Tabakâtu Fuhûli’s-Şu’arâ*, I, s. 139; M. Seligsohn, “Alkame”, *IA*, I, 360; *el-’A’lâm*, IV, 247; *GAL*, I, 154; Taceddin Uzun, “Alkame b. Abede”, *TDVİA*, II, 466.

tain ederler. Ummu Cundeb şairlerin, karşılıklı olarak aynı kafiyeleri kullandıkları şiirleri ile atlarını tasvir etmelerini ister; İmru'ul-Kays bâ'iyyesine şöyle başlar: (Tavîl)

خَلِيلِي مُرَّأَبِي عَلَى أُمِّ جُنْدَبٍ لِتَقْضَى حَاجَاتِ الْفَوَادِ الْمُعْتَدِبِ

"Ey dostlarım! Beni Ummu Cundeb'e götürün, yanan kalbimin ihtiyacını görsün."¹⁵.

'Alkame'nin ilk beyti ise şöyledir: (Tavîl)

ذَهَبَتْ مِنَ الْهَجْرَانِ فِي كُلِّ مَذْهَبٍ وَلَمْ يَكْ حَقًّا كُلُّ هَذَا التَّجْزِيبِ

"Bu hicrandan kaçmak için her yola başvurdu. Ama bütün bu kaçışlar doğru olmadı."¹⁶.

Sonunda Ummu Cundeb İmru'ul-Kays'a, "Alkame senden daha iyi şair." der. Şair "O benden daha iyi şair değil, ama sen ona âşıksın." diyerek onu boşar. 'Alkame Ummu Cundeb ile evlenir; böylece 'Alkame'tu'l-Fahl adını alır¹⁷. İmru'ul-Kays'ı yendiği ba'iyyesinin ilerleyen beyitlerinde 'Alkame, şairin daha önce geçen beyitlerine nazirede bulunarak atını tasvir eder:(Tavîl)

وَقَدْ أَغْتَدِي وَالطَّيْرَ فِي وَكَنَاتِهَا وَمَاءَ النَّدَى يَجْرِي عَلَى كُلِّ مَيْتَبِ

يَمْتَجِرِدُ قَيْنُ الْأَوَايِدِ لَاحَهُ طِرَادُ الْهَوَادِي كُلِّ شَأْوَ مُغْرَبِ

كَمَيْتِ كُلُّونِ الْأَرْجَوَانِ نَشْرَتُهُ لِيَبِيعَ الرِّدَاءَ فِي الصَّوَانِ الْمَكْعَبِ

"Daha kuşlar yuvalarındayken ve şebnem suları her arktan yol almakta iken erkenden ava çıkarım."

"Gördüğü uçarı kaçarı yakalayan kısa tüylü atımla... Ulaşılabilen her yerde av hayvanlarının önde gidenini yakalayan atımla..."

"Küçük bir sandık içerisinde satmak için yaymış olduğun giysi misali erguvanî bir kızıl attır"¹⁸.

14) eş-Şi'r ve 'ş-Şu'arâ', s. 125.

15) Şerhu Dîvâni İmri'i'l-Kays, s. 47.

16) A.g.e., s. 58.

17) A.g.e., s. 58; el-Esma'î (Ebû Sa'id 'Abdumelik b. Kurayb), Kitâbu Fuhûleti 'ş-Şu'arâ', nşr. Charles Torry, Takdim: Selahaddin el-Müneccid, Kahire, 1971, s.11.

18) Şerhu Dîvâni İmri'i'l-Kays, s. 60-61.

Ummu Cundeb şairleri eleştirirken kararını şu beyitlerine dayanarak verir ve onlara durumu şöyle izah eder:

(İmru'ul-Kays için) ,

فَلَسَّاقِ الْهَرُبِ وَالسَّوْطِ دُرَّةً وَ لِلزَّجْرِ مِنْهُ وَقَعُ أَهْوَجَ مَنَعَبِ

"Bacakları toz çıkarır, sopa olarak kamçı yeter. Onu azarlama yerine de yüksek bir sesle dehlemek yeterlidir"¹⁹.

demek suretiyle İmru'ul-Kays'a, sen atını sopa ile harekete geçirip onu ayağınla koşturdun. 'Alkame de oysa sen,

فَأَنْزَكَهُنَّ نَائِدًا مِنْ عِنَانِهِ يَمُرُّ كَمَرِّ رَائِحٍ مَتَحَابِ

"Yularını bükerek bir rüzgar gibi onlara yetiştirdi." dedin²⁰.

Çeşitli konulardaki beyitlerinde olduğu gibi İmru'u'l-Kays'ın at hakkındaki bazı beyitleri de başka şairlere ilham kaynağı olmuştur²¹. Bunlardan birkaçını burada sıralamak yararlı olacaktır.

İmru'ul-Kays'ın atı tasvir ettiği (Tavîl)

و يَخْطُو عَلَى صُمْ صَلَابٍ كَأَنَّهَا حَجْرَةٌ غَيْلٍ وَارِسَاتٍ يَطْحَابِ

"(Atım) dere boyundaki yosun tutmuş taşların üzerinden atlar"²².

beytine benzer şekilde en-Nâbiğatu'l-Ca'dî (ö. m. 699) de bir şiirinde şöyle der: (Tavîl)

كَأَنَّ حَوَامِيَهُ مُدْبِرًا خُضَيْنَ وَ إِنْ كَانَ لَمْ يُخْضَبِ
حَجْرَةٌ غَيْلٍ يَرْضُرَا ضَاةً كَسَيْنَ طَلَاءَ مِنَ الطَّحَابِ

"Savaştan dönerken onlar, kına sürmedikleri halde (kana bulandıkları için) kınalanmış gibi bir haldedirler. Dere boyundaki yosun bağlamış çakıl taşları gibi."²³.

İmru'u'l-Kays atı tasvir ettiği beyitlerden biri olan (Tavîl)

كَمَيَّتٍ يَزُلُّ اللَّبْدُ عَنْ حَالِ مَتْبِهِ كَمَا زَلَّتِ الصَّقْرَاءُ بِالْمُنْتَزَلِ

"Etinin dolgunluğu sebebiyle sırtındaki keçeyi, pürüzsüz sert kayanın yağmuru kaydıracağı gibi kaydıran doru atımla."

19) A.g.e., s. 54.

20) A.g.e., s. 63.

21) eṣ-Şi'r ve 'ş-Şu'arâ', s. 64.

22) Şerhu Divâni İmri'i'l-Kays, s. 52.

23) eṣ-Şi'r ve 'ş-Şu'arâ', s. 64.

beytine bir nazire de Evs b. Hacer (ö. m. 620) şu şekilde yapar: (Tavîl)

يَزَلُّ قَتَوْدُ الرَّحْلِ عَنْ دَنِّيَاتِهَا كَمَا زَلَّ عَنْ عَظْمِ الشَّجِيحِ الْمُحَارِفِ

“Yara milinin kemikten düştüğü gibi onun da eğeri göğsünden düşer”²⁴.

İmru’u’l-Kays yine atı tasvir ettiği: (Tavîl)

سَلِيمَ الشَّظَا عَبَلِ الشَّوَى شَنْجِ النَّسَا لَهُ حَبَابَاتٌ مُشْرِفَاتٌ عَلَى لِبْفَالِ

“İncik kemikleri sağlam, kafası iridir. Gerili kalça damarları üzerine de sağrısı oturmuştur”²⁵.

Beytine, Ka’b b. Zuheyr (ö. m. 645) ise, (Tavîl)

سَلِيمَ الشَّظَا عَبَلِ الشَّوَى شَنْجِ النَّسَا كَانَ مَكَانَ الرَّدْفِ مِنْ ظَهْرِهِ قَصْرُ

“İncik kemikleri sağlam, kafası iri, kalça damarları gerilidir. Sırtının sağrısı ise kısadır.”²⁶ diyor.

en-Necâşi’nin beyti ise şöyle: (Tavîl)

سَلِيمَ الشَّظَا عَبَلِ الشَّوَى شَنْجِ النَّسَا أَقْبُ الْحِشَاءِ مُسْتَنْزِعِ النَّدْقَانِ

“İncik kemikleri sağlam, kafası iri, kalça damarları gerili, beli ince ve hızlıdır.”²⁷.

İmru’ul-Kays yine atı şu şekilde tasvir ederken: (Tavîl)

يَجْمُ عَلَى السَّاقَيْنِ بَعْدَ كَلَالِهِ جُمُومِ عَيْونِ الْحَسِيِّ بَعْدَ الْمَخِيضِ

“Tıpkı dalgalandıktan sonra suyun dinlenmesi gibi, yorulunca ayakta dinlenir.”²⁸.

Zeydul-Hayl (ö.m. 638) de şöyle der: (Tavîl)

يَجْمُ عَلَى السَّاقَيْنِ بَعْدَ كَلَالِهِ كَمَا جَمَّ جَفْرًا بِالْكَالَابِ نَقِيبُ

“Kulab’daki suyun dinlenmesi gibi yorulunca ayakta dinlenir.”²⁹.

24) A.g.e., s. 65; Ebû Zeyd el-Kureşî, *Cemheratu Eş’âri’l-‘Arab*, nşr. Muhammed ‘Alî el-Hâşimî, Dımaşk, 1986. I, s. 241 vd.

25) *Eş-Şi’r ve’ş-Şu’arâ*, s. 65.

26) A.g.e., s. 65.

27) A.g.e., s. 65.

28) A.g.e., s. 66; *Şerhu Dîvâni İmri’i’l-Kays*, s. 128.

29) *eş-Şi’r ve’ş-Şu’arâ*, s. 67.

2. 'Amr b. Kalsûm³⁰:

Bazı eleştirmenlere göre muallakasının, kahramanlık duygularını içermesi, hafızalara kolay yerleşmesi, vezin ve kafiyesi üzerine kurulu kulağa hoş gelen musikisi ile döneminin en etkili şairlerinden biridir³¹.

Atundan bahsettiği beyitlerinden bazıları şunlardır: (Vâfir)

أَلَمْ تَعْرِفُوا مَنْ أَلَيْقِي	إِلَيْكُمْ يَا بَنِي بَكْرِ إِلَيْكُمْ ،
إِلَى الْأَلْعَادِ لَأَحِقَّةٌ بَطْنُهَا	نَقُودَ الْخَيْلِ دَامِيَةً كَلَاهَا
عُرِفْنَا لَنَا تَقَائِدُ ، وَأَقْتَلِينَا	وَتَحْمَلِينَا غَدَاةَ الرَّوْعِ جُرْدُ
كَأَمْثَالِ الرِّصَائِعِ قَدْ بَلِينَا	وَرَدَدَنَ دَوَارِعًا وَخَرَجْنَ شُغْنَا

"Ey Bekr Oğulları! Bizden uzak durun... Bizim ne kadar zorlu insanlar olduğumuzu bilmiyor musunuz?"

"Atlarımız kanlar içinde ve karınları sırtlarına yapışmış olarak düşmanların üzerine saldırırız."

"Savaşlarda üzerine bindiğimiz kısa tüylü atlar, tay iken elimizde süttten kesilmiş (ve sonra düşmanın eline geçmişken) onlardan savaş edilerek kurtarılmış hayvanlardır."

"Bunlar, geçim giydirilmiş olarak savaşa giderler ve yeleleri kılıcın kınındaki kayış örgüler gibi birbirine geçmiş ve imtihan görmüş oldukları halde savaştan çıkarlar."³².

3. Zuheyr b. Ebî Sulmâ:

Mu'allaka şairlerindedir. Zuheyr b. Ebî Sulmâ b. Rabî'a b. Riyâh b. Kurra b. Mu-darr. (ö. m. 627)³³.

30) 'Amr b. Kalsûm b. Mâlik b. 'Attâb b. Sa'd b. Zuheyr b. Cuşem b. Bekr b. Taglib b. Vâ'il b. Esed b. Rabî'a b. Nizâr b. Ma'add b. 'Adnân. (ö. m. 600) hk. geniş bilgi ve bibl. için bkz. *el-'Agânî*, VIII, s. 62; *Cemheratu 'Eş-Şi'r*-'Arab, I, s. 137; *Tabakâtu Fuhûli-ş-Şu'arâ*, s. 151; *eş-Şi'r ve ş-Şu'arâ*, s. 137; A. Haffner, "Amr b. Kulsûm", *IA*, I, 413; *el-'A'lâm*, V, s. 84; *GAL*, I, s. 161 vd.; Çelebi, Muharrem, "Amr b. Kulsûm", *TDVİA*, III, s. 85.; *el-Mûcez fi'l-'Edebi'l-'Arabî ve Târîhîh*, I, s. 143

31) *el-Mûcez fi'l-'Edebi'l-'Arabî ve Târîhîh*, I, s. 144.

32) *Şerhu'l-Mu'allakâti's-Seb*, s. 315 vd.

33) Zuheyr b. Ebî Sulmâ hk. geniş bilgi ve bibl. için bkz. *el-'Agânî*, II, s. 62; *Tabakâtu Fuhûli-ş-Şu'arâ*, I, s. 63; *eş-Şi'r ve ş-Şu'arâ*, s. 69; N.M. Çetin, "Zuheyr b. Ebî Sulmâ" *IA*, XIII, 639; *el-'A'lâm*, III, s. 52; *GAL*, I, s. 152 vd.

Aynı zamanda bir şair olan babasının dayısı Beşâme'nin elinde büyüdü. Şiir ve hikmet bilgisini ondan aldı. Doksan yedi yıllık hayatı boyunca etrafını iyiliğe, barışa ve ağırbaşlılığa davet etti. Çok ölçülü yaşadığı hayatı boyunca kabileler arasındaki kavga ve savaşlara karşı çıktı; herkesi barışa çağırdı.

Tasvirlerinde o derece dikkatlidir ki, anlatış tarzıyla görüneni tam anlamıyla resmettiği gibi okuyanın da hem aklını hem hislerini tatmin eder³⁴.

Zuheyr'in atını tasvir ettiği bazı beyitleri şunlardır: (Basîf)

و قد أروحُ أمامَ الحىِّ مُقْتَنِمًا	فَمَرًّا مَرَاتِعُهَا الْقَيْعَانُ وَ النَّبْكَ
وَ صَاحِبِي وَرَدَّةً نَهْدُ مَرَائِكُهَا	جَرْدَاءٌ لَا فَخْجَ فِيهَا وَلَا صَكَكَ
مَرًّا كَفَاتَنَا إِذَا مَا الْمَاءُ أُسِيلِيَا	حَتَّى إِذَا ضَرَبْتَ بِالسَّوْطِ تَبْتَرِكَ
كَأَنَّهَا مِنْ قَطَاةِ الْإِجْبَابِ	وَرَدَّ وَأَفْرَدَ عَنْهَا أُخْتَهَا الشَّرَكَ

“Bazen yaylakları basık yerler ve tepeler olan, karınları beyaz yaban eşekleri avlamak için kabilenin ilerisine giderim.”

“Arkadaşım, kızıl, iri, böğürleri kısa tüylü bir attır; onda ne uyluk arası açıklığı ne de çarpıklık vardır.”

“Terlediği zaman bile süratli gider.Ona kamçı vurulduğunda da hızlanır.”

“Sanırsın o, suya gelen bir topluluk tarafından avlanan, düştüğü ağına dişi kardeşinden ayırdığı kuyruğu bağırıtlaklarından biridir.”³⁵.

4. Lebîd:

Lebîd b. Rabî'a b. Mâlik b. Ca'fer b. Kilâb el-'Amirî (ö. m. 661)³⁶. Lakabı Ebû 'Akîl olan Lebîd ashabdandır. Câhiliye dönemi şairlerinden ve muallaka sahibi olmakla birlikte müslüman olmuş ve 157 yaşında iken Mu'âviye'nin hilafeti döneminde vefat etmiştir.

34) *el-Mûcez fi'l-Edebi'l-'Arabî ve Târîhih*, I, s. 251.

35) Zuheyr b. Ebî Sulmâ el-Mûzenî, *Şerhu Dîvân-i Zuheyr b. Ebî Sulma*, Tahkik: eş-Şentemeri, Kahire, 1323, s. 43.

36) Lebîd b. Rabî'a el-'Amirî hk. geniş bilgi ve bibl. için bkz. *el-'Agâni*, VIII, s. 76; *Cemheratu Eş'âri'l-'Arab*, I, s. 203; *Tabakâtu Fuhûli's-Şu'arâ'*, s. 135; *eş-Şi'r ve's-Şu'arâ'*, s.167; Carl Brockelman, “Lebîd”, *IA*, VII, 28-29; *el-'A'lâm*, V, s. 240; *GAL*, I, s. 203 vd.

Hız. Ömer birgün kendisine "Bana şiirlerinden birini oku." deyince şair Bakara suresini okur ve ilave eder: "Allah bana Bakara ve 'Ali 'İmrân surelerini öğrettiğinden beri hiç şiir söylemedim."³⁷.

Hikmete dair şiirleri onun zorlama ve yapmacıktan uzak kişiliğinin bir aynasıdır.³⁸.

Lebîd'in mu'allakasında atla ilgili olarak şu beyitlere rastlıyoruz: (Kâmil)

وَأَجْنَّ عَوْرَاتِ الثُّغُورِ ظَلَامُهَا	حَتَّى إِذَا أَلْقَيْتُ يَدًا فِي كَافِرٍ
جَرْدَاءَ، يَحْصِرُ دُونَهَا جِرَامُهَا	وَأُنْهَيْتُ وَأَنْتَصَبْتُ كَجِدْعٍ مُنِيفَةٍ
حَتَّى إِذَا سَخَّتَتْ، وَخَفَّ عِظَامُهَا	رَفَعْتُهَا طَرْدَ النَّعَامِ، وَفَوْقَهُ
وَابْتَلَّ مِنْ زَيْدِ الْحَمِيمِ حِرَامُهَا	قَلَيْتُ رِحَالَتُهَا، وَاسْبَلَّ نَحْرُهَا
وَرَدَّ الْحَمَامَةَ إِذْ أَجَدَّ حَمَامُهَا	تَرَقَى، وَتَعَطَّنُ الْعَيْنَانُ وَتَتَّحِي

"Güneş gece ile el sıkıştığında ve gecenin karanlığı sınırların gediklerini örttüğü zaman ovaya indim. Kısrağım, devşirmek isteyenlerin ulaşamadığı, pürüzsüz yüksek bir hurma dalı misali başını dikti."

"Atuma binip onu devekuşu misali sürdüm. Tamamiyle ısınıp da kemikleri hafifleyince,"

"Çulu yerinden oynadı, göğsünden ter boşaldı ve terin köpüğünden kolanı da ıslandı."

"Kısrağım koşarken başını yukarı kaldırır, (keyfinden) gеме basar; suya giden sü-rüden geri kalmış bir güvercin misali süzülür."³⁹.

37) eş-Şi'r ve Şu'arâ', s.168.

38) el-Mûcez fi'l-'Edebi'l-'Arabî ve Târîhih, I, s. 272.

39) Lebîd, Şerhu Dîvân-i Lebîd b. Rabî'a el-'Âmirî, nşr. İhsan Abbâs, Kuveyt, 1962, s. 316-317; Cemheratu 'Eş'ârî'l-'Arab, I, s. 374-375; Şerhu'l-Mu'allakâti's-Seb', s. 246 vd.